

Aldona Nawój-Śleszyński

Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w Polsce w latach 1970-2020

Penitentiary recidivists in the prison population in Poland in the years 1970-2020

Recydywiści penitencjarni to grupa więźniów, która co najmniej po raz drugi została pozbawiona wolności. W latach 1970-1998 średniorocznie w zakładach karnych odbywało karę 47,5% recydywistów penitencjarnych, w latach 1999-2020 – 49%. System penitencjarny ukształtowany przez kodeks karny wykonawczy (k.k.w.) z 1969 r. opierał się na oddziaływaniach represyjnych, dozowaniu dolegliwości poprzez rygory wykonywania kary pozbawienia wolności, był systemem niehumanitarnym, kosztownym i nieefektywnym. Na podstawie k.k.w. z 1997 r. kara pozbawienia wolności jest wykonywana w sposób humanitarny, praworządny, lecz nadal nieskuteczny. Oczekiwania co do wykonywania kary pozbawienia wolności w systemach o dużym potencjale resocjalizacyjnym (programowanego oddziaływania i terapeutycznym) były zbyt optymistyczne w odniesieniu do efektów w postaci zapobiegania powrotności do przestępstwa. Duży odsetek skazanych recydywistów penitencjarnych, jak i odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, odbywało karę w systemie zwykłym (odpowiednio 47,4% i 36,4%). W latach 1998-2020 odnotowano tendencję spadkową kierowania skazanych do systemu programowanego oddziaływania. W tym samym czasie zarysowała się tendencja wzrostowa liczby więźniów wychodzących na wolność po ukończeniu kary pozbawienia wolności. W ostatnich latach tego okresu ów odsetek wychodzących na wolność po odbyciu kary pozbawienia wolności wyniósł w 2018 r. – 80,4%, w 2019 r. – 84,4% , w 2020 r. – 86,5%; na podstawie warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary odpowiednio: 19,6%; 15,6 %; 13,6%. Bardzo dużo więźniów zatem wyszło na wolność bez dozoru, bez wsparcia w procesie readaptacji w okresie postpenalnym. Nieefektywność obecnego modelu penitencjarnego mierzona dużymi liczbami

recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej będzie wymagała jego modyfikacji, usprawnienia i unowocześnienia.

Słowa kluczowe: recydywiści penitencjarni, zakład karny, populacja więzienna, systemy wykonywania kary pozbawienia wolności, zapobieganie powrotności do zakładu karnego, reforma systemu penitencjarnego.

Penitentiary recidivists are a group of prisoners who have been imprisoned at least a second time. In the years 1970-1998, on average, 47.5% of penitentiary recidivists were imprisoned annually in prisons, and in the years 1999-2020 - 49%. The penitentiary system shaped by the Executive Penal Code (CC) of 1969 was based on repressive influences, dosing ailments through the rigors of imprisonment, it was an inhumane, costly and ineffective system. On the basis of the CC of 1997, the sentence of imprisonment is humanely, lawful, but still ineffective. Expectations for the execution of imprisonment in systems with high social rehabilitation potential (programmed and therapeutic impact) were too optimistic with regard to the effects in the form of preventing recurrence of crime. A large percentage of convicted penitentiary recidivists, as well as those serving a sentence of imprisonment for the first time, served their sentence in the regular system (47.4% and 36.4%, respectively). In the years 1998-2020, there was a downward trend in sending convicts to the system of programmed influence. At the same time, there was an upward trend in the number of prisoners released after the end of imprisonment. In the last years of this period, the percentage of prisoners leaving after completing their prison sentence was: in 2018 - 80.4%, in 2019 - 84.4%, in 2020 - 86.5%; on the basis of conditional release from serving the rest of the sentence, respectively: 19.6%; 15.6%; 13.6%. Therefore, a lot of prisoners were released without supervision, without support in the process of readaptation in the post-penal period. The ineffectiveness of the current penitentiary model, measured by the large numbers of penitentiary recidivists in the prison population, will require its modification, improvement and modernization.

Key words: penitentiary recidivists, prison, prison population, imprisonment systems, prevention of return to prison, reform of the penitentiary system.

Wstęp

Powrót do zakładu karnego po odbyciu kary pozbawienia wolności niezależnie od czasu, który upłynął od ostatniego skazania na taką karę, jest porażką polityki karnej, penitencjarnej. Jest porażką nie tylko instytucji zakładu karnego, lecz także osób, które w nim wykonywały karę pozbawienia wolności, czyli kadry penitencjarnej, jak i samego więźnia. Skazany po odbyciu ostatniej kary nie przychodzi do zakładu karnego dobrowolnie, lecz pod przymusem sił zewnętrznych, organów wymiaru sprawiedliwości karnej. Przychodzi on nie do lepszego świata, lecz do świata o wiele uboższego ze swej natury, ze świata wolnego, naturalnego środowiska społecznego, rodzinnego, zawodowego, do świata skrajnej pejoratywnej izolacji społecznej, izolacji penitencjarnej. Powrót do zakładu karnego po odbyciu kary pozbawienia wolności ma wiele uwarunkowań¹ m.in. takich, które tkwią w systemie więziennym, który ma służyć poprawie osoby uwięzionej, w osobowościowych cechach sprawcy czynu zabronionego prawem oraz gotowości społeczeństwa w readaptacji społecznej osób powracających z zakładu karnego do świata wolnego. Wymienione uwarunkowania są uproszczeniem problemu, ale pozwalają spojrzeć na genezę recydywy penitencjarnej, jej rozmiary i dynamikę w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności na podstawie prawa, głównie kodeksu karnego wykonawczego. Zarówno k.k.w. z 1969 r. w art. 37 § 1, jak i art. 67 § 1 k.k.w. z 1997 r. zakłada, iż ostatecznym celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest przeciwdziałanie bądź powstrzymanie się więźniów od powrotu do przestępstwa. Te dwa kodeksy karne wykonawcze różni sposób oraz środki służące realizacji wspomnianego celu wykonywania kary pozbawienia wolności. Jednak obydwa kodeksy karne wykonawcze przyjmują, że realizacja celów wykonywania tej kary oparta jest na zasadzie indywidualizacji. Realizacja tej zasady w Kodeksie karnym wykonawczym z 1969 r. polegała na poddaniu skazanego dyscyplinie, która była urzeczywistniana poprzez system rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności. W świetle art. 40 k.k.w. z 1969 r. skazani odbywali karę według ustalonego rygoru, tj. rygoru zasadniczego, złagodzonego

¹ Por. A. Leszczyńska, *Powrotność skazanych do zakładów karnych*, „Przeгляд Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 96.

i obostrzonego², różniącego się stopniem nałożonych na skazanego obowiązków, udzielanych uprawnień, w szczególności w zakresie swobody poruszania się w zakładzie, wysokości przypadającej skazanemu części należności za pracę, komunikowania się z osobami z zewnątrz oraz prawa zakupu przedmiotów powszechnego użytku. Poszczególne rygory dozwalały dolegliwości wykonywania kary pozbawienia wolności w ww. zakresie. Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. odrzuca rygory, odrzuca przymus resocjalizacyjny, dowartościowuje podmiotowość więźniów w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności. Wprowadza nową postać indywidualizacji penitencjarnej, a mianowicie systemy wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. system zwykły, system programowanego oddziaływania. Ponadto Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. wzbogaca środki oddziaływań na skazanych, które nie występowały w Kodeksie karnym wykonawczym z 1969 r., a mianowicie: podtrzymywanie kontaktów z rodziną, ze światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne.

Troską każdego systemu penitencjarnego w różnych okresach politycznych państwa opartego na różnych kodeksach karnych wykonawczych było zapobieganie przestępczości powrotnej w postaci recydywy po powrocie do społeczeństwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności. W literaturze naukowej wyróżnia się recydywę kryminologiczną, penitencjarną i ustawową. Przez recydywę kryminologiczną rozumie się popełnienie drugiego lub kolejnego przestępstwa niezależnie od tego czy zostały one ujawnione, czy nie. Recydywa penitencjarna występuje wówczas, gdy ta sama osoba co najmniej po raz drugi zostaje pozbawiona wolności³. Przedmiotem mojego zainteresowania będzie grupa recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej w latach 1970-2020. Recydywę ustawową określa kodeks karny.

Celem publikacji jest odpowiedź na pytanie: jak przebiegały rozmia-ry i dynamika recydywy penitencjarnej pod rządami dwóch kodeksów karnych wykonawczych, tj. kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r.⁴

² Zarządzenie nr 11 Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności wprowadza rygor surowy, który jest stosowany wobec recydywistów, m.in. w tym rygorze skazani są zatrudniani pod dozorem, przede wszystkim przy ciężkich pracach fizycznych, skazanym się strzyże włosy na krótko, udziela widzenia przez kratę, nie udziela się widzeń bez osoby nadzorującej, we własnej odzieży, nie udziela się widzeń bez dozoru z osobą najbliższą poza terenem zakładu karnego na czas nie przekraczający 6 godzin i przepustek 5-dniowych.

³ M. Bramska, *Wybrane problemy dotyczące recydywy*. [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa* cz. III, Biuletyn RPO, Materiały. Zeszyt nr 34, Warszawa 1990.

⁴ Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 13, poz. 98 ze zm.).

i 1997 r.⁵? Przyjęto hipotezę, że system penitencjarny oparty na rygorach, represji jest mniej efektywny niż oparty na prewencji przyczynowej, oddziaływaniach opartych na szacowaniu czynników ryzyka recydywy i eliminowaniu ich poprzez dobrane pogramy korekcyjne w postaci indywidualnych programów terapeutycznych i indywidualnych programów oddziaływania. Stąd też udział recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej w latach 1999-2020 powinien być mniejszy niż w latach 1970-1998, tj. w czasie obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r.

Charakterystykę rozmiarów i dynamikę populacji recydywistów w populacji więziennej oparto na następujących parametrach: – wskaźniku struktury (WS), który określa procentowy udział recydywistów penitencjarnych w populacji skazanych ogółem,

– wskaźniku dynamiki (WD), który oznacza procentowy wzrost lub spadek wielkości w następujących po sobie okresach w stosunku do okresu wyjściowego (oznaczonego 100),

– współczynnika uwięzienia recydywistów penitencjarnych (WUR), który oznacza liczbę recydywistów penitencjarnych przypadających na 100 000 mieszkańców Polski,

– współczynnika uwięzienia ogółem (WUO), który oznacza liczbę skazanych na karę pozbawienia wolności ogółem przypadających na 100 000 mieszkańców Polski.

I. Recydywiści penitencjarni w populacji skazanych na karę pozbawienia wolności w latach 1970-1998

Kodeks karny wykonawczy z 1969 r. w art. 39 § 1 pkt 5 ustanawia rodzaj zakładu karnego dla recydywistów. Nie określa jednak grupy osób pozbawionych wolności kierowanych do tego rodzaju zakładu karnego. Status recydywistów w prawie penitencjarnym określały regulaminy wykonywania kary pozbawienia wolności. Na początku obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r. regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności z 1966 r. w § 251 ust. 1 i 2 określił, że w zakładzie

⁵ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, pz.557 ze zm.).

karnym dla recydywistów odbywają karę pozbawienia wolności skazani za przestępstwa umyślne popełnione w ciągu 5 lat od odbycia kary pozbawienia wolności w całości lub w części za przestępstwo umyślne. W tego rodzaju zakładzie karnym mogli również odbywać karę pozbawienia wolności skazani za przestępstwa umyślne popełnione po okresie 5 lat od odbycia w całości lub w części poprzedniej kary pozbawienia wolności, jeśli odbywali ją jako recydywiści, a niebezpieczeństwo demoralizującego oddziaływania ich na więźniów w zakładzie karnym lub ośrodku pracy więźniów uzasadnia celowość odbywania przez nich kary w zakładzie dla recydywistów⁶. Dopiero na podstawie ustawowych upoważnień k.k.w. z 1969 r. został opracowany tymczasowy regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności, który wszedł w życie 1 kwietnia 1974 r.⁷. Regulamin ten zdefiniował recydywę w rozumieniu prawa penitencjarnego, przyjmując wprost, iż w zakładach karnych dla recydywistów odbywają karę pozbawienia wolności skazani w warunkach art. 60 k.k. oraz że w tych zakładach dla recydywistów mogą odbywać karę pozbawienia wolności skazani za przestępstwa umyślne inni niż wyżej wymienieni, jeżeli odbywali już karę pozbawienia wolności jako recydywiści, a istnieje niebezpieczeństwo ich demoralizującego oddziaływania na innych skazanych⁸. Ten zapis zapobiegł unifikacji rozumienia recydywy w prawie karnym i prawie karnym wykonawczym. Recydywa penitencjarna w takim rozumieniu jest mocno zawężona, w związku z czym rzeczywista liczba recydywistów penitencjarnych jest o wiele większa, niż wynika ze statystyk penitencjarnych. Wiedza o więźniu, który niezależnie od popełnionego rodzaju czynu, postaci winy, czasu pobytu w zakładzie karnym, sposobu opuszczenia go, może być istotna w szacowaniu ryzyka jego powrotu do przestępstwa, projektowaniu oddziaływań korekcyjnych, kontroli w okresie readaptacji po odbyciu kary pozbawienia wolności.

⁶ Ibidem § 252 ust. 1 i 2.

⁷ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Urz.Min.Sprawiedliwości Nr 2, poz.6).

⁸ Ibidem § 24 ust. 1 i 2. Treść zapisu w tym § został powtórzony w § 101 ust. 1 i 2 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 31, poz. 166) i obowiązywał aż do wejścia w życie k.k.w. z 1997 r.

Tabela 1. Recydywiści penitencjarni w populacji skazanych na karę pozbawienia wolności w latach 1970-1998. Stan na 31 grudnia

Amnestia	Lata	Skazani ogółem	Recydywiści penitencjarni	WS	WD	WUR	WUD
	1970	64554	28051	43,5	100,0	85,9	197,7
	1971	83704	33839	40,4	93,0	102,8	254,3
	1972	98222	38938	39,6	91,2	117,3	295,8
	1973	106755	40617	38,0	87,6	121,2	318,6
A	1974	63116	27891	44,2	101,7	82,4	186,5
	1975	76631	30741	40,1	92,3	89,9	224,2
	1976	77824	30854	39,6	91,2	89,4	225,7
A	1977	65605	29807	45,4	104,6	85,5	188,2
	1978	75921	31098	41,0	94,3	88,6	216,4
	1979	82975	31303	37,7	86,8	87,6	232,2
	1980	80355	30384	37,8	87,0	85,0	224,9
A	1981	53202	21362	40,2	92,4	59,2	149,3
	1982	55857	23286	41,7	95,9	64,0	153,5
A	1983	60391	26061	43,2	99,3	70,9	164,4
A	1984	48030	30096	62,7	144,2	81,2	129,6
	1985	75883	36105	47,6	109,5	96,2	203,1
A	1986	74239	35594	47,9	110,3	94,7	197,6
	1987	70801	33572	47,4	109,1	88,9	187,5
	1988	54117	29240	54,0	124,3	77,2	142,8
A	1989	29648	18165	61,3	141,0	47,8	78,1
	1990	33965	20379	60,0	138,1	53,5	89,2
	1991	42870	25315	59,1	135,9	66,4	112,4
	1992	47221	26954	57,1	131,4	70,6	123,6
	1993	47542	25776	54,2	124,8	67,4	124,3
	1994	47266	25170	53,3	122,5	65,8	123,5
	1995	45450	22142	48,7	112,1	57,8	118,7
	1996	41897	21865	52,2	120,1	57,1	109,4
	1997	44150	23063	52,2	120,2	60,2	115,3
	1998	42822	20462	47,8	110,0	53,5	111,9

Źródło: Lata 1970-1988, *Więzienie w latach. Statystyka penitencjarna 1970-1988*, CZSW, Warszawa 2006. Lata 1989-1997, T. Szymanowski, *Recydywiści w Polsce*, Warszawa 2010, s. 225.

Dane statystyczne zawarte w tabeli 1. obejmują okres, w którym kara pozbawienia wolności była wykonywana na podstawie k.k.w. z 1969 r. oraz szeregu przepisów wykonawczych w szczególności regulaminów wykonywania kary pozbawienia wolności, przepisów w sprawie klasyfikacji skazanych, organizacji i działania komisji penitencjarnej. Model wykonywania kary pozbawienia wolności w tym okresie miał charakter represyjny, oparty był na przeświadczeniu, że surowość wykonywania kary i jej dolegliwość wyzwała lęk i strach, które są w stanie zahamować powtórzenie zachowań karanych karą kryminalną.

W badanym przedziale czasowym średniorocznie w zakładach karnych odbywało karę pozbawienia wolności 47,5% recydywistów penitencjarnych. Analiza szeregu chronologicznego badanego zjawiska nie wykazuje jednoznacznej tendencji rozwojowej. W okresie 29 lat występują podokresy spadkowe, jak i wzrostowe. Przede wszystkim rysuje się obraz tendencji wzrostowej udziału recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej (tabela 1.).

Na początku badanego okresu, tj. w 1970 r. recydywiści penitencjarni stanowili 43,5% populacji więziennej, pod koniec tego okresu, tj. w 2020 r. – 47,8%. W latach, w których była stosowana amnestia (1974, 1977, 1981, 1983, 1984, 1986, 1986) nastąpił wyraźny wzrost populacji recydywistów penitencjarnych w zakładach karnych. Jeżeli podzielimy okres badanego zjawiska na fazy, w których wykonywanie kary pozbawienia wolności było łagodzone z różnych względów, m.in. z powodu buntów więźniów w latach osiemdziesiątych⁹, przemian ustrojowych, które nastąpiły w 1989 r., to również zaobserwujemy zjawisko wzrostu liczby skazanych w zakładach karnych dla recydywistów, co obrazuje poniższe zestawienie:

- lata 1970-1981 – 40,1% recydywistów,
- lata 1981-1989 – 49,6% recydywistów,
- lata 1980-1998 – 53,9% recydywistów.

Założenia modelu wykonywania kary pozbawienia wolności przyjęte przez prawo karne wykonawcze z 1969 r. polegające na preferowaniu rygorów w wykonywaniu kary pozbawienia wolności jako podstawowego środka oddziaływania, które miały hamować powrotność do przestępstwa, nie redukowały populacji recydywistów penitencjarnych w zakładzie karnym. Ich udział w populacji zakładów karnych w badanych latach był

⁹ R. Musidlowski, *Zbiorowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. II, Biuletyn RPO 1997, Materiały. Zeszyt nr 32, s. 248-271.

bliski 50%, a były lata, kiedy ta wartość była przekraczana, np. w 1984 r. wynosiła 62,7%, 1989 r. – 61,7%, 1990 r. – 60%.

Należy również zauważyć, że rozmiary populacji recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej miały wpływ na wielkość współczynnika uwięzienia recydywistów penitencjarnych i na współczynnik uwięzienia ogółem w Polsce. W badanych latach 1970-1998 średniorocznie 78,2 recydywistów penitencjarnych przypadało na 100 000 mieszkańców kraju i 175,8 ogółem skazanych na karę pozbawienia wolności (por. tabela 1.). Na tę ostatnią wielkość wpływ miała populacja recydywistów penitencjarnych. Udział tego współczynnika dla recydywistów penitencjarnych wyraźnie wpływał na współczynnik uwięzienia (prizonizacji) ogółem w Polsce.

Porażka w zapobieganiu dużych rozmiarów populacji recydywistów penitencjarnych w zakładach karnych wynikała nie tylko z fałszywych przesłanek i przekonań, iż bodźce awersyjne w postaci rygorów są w stanie wyhamowywać zachowania przestępcze, lecz przede wszystkim z faktu, że nie doceniano oddziaływań polegających na eliminowaniu dynamicznych czynników recydywy (potrzeb kryminogennych). Z upływem lat wykonywania kary pozbawienia wolności na podstawie k.k.w. z 1969 r. rodziły się pomysły modyfikacji wykonywania tej kary względem wielokrotnych recydywistów. Te pomysły powstawały zarówno w umysłach praktyków, jak i naukowców. H. Bykowski i J. Górski w badaniach przeprowadzonych w 1975 r. w grupie recydywistów odbywających karę pozbawienia wolności po raz siódmy i więcej ujawnili występowanie w dużym nasileniu różnego rodzaju anomalii psychicznych¹⁰. W tym czasie interesujące badania przeprowadziła Z. Ostrihańska, która stwierdziła, że wielokrotni recydywiści cztery i więcej razy przebywający w zakładzie karnym charakteryzują się różnego rodzaju zaburzeniami psychicznymi, skłonnością do nadużywania alkoholu, brakiem nawyków systematycznej pracy itp.¹¹. Uwzględniając wyniki badań kryminologicznych, w 1978 r. zostały wyodrębnione trzy zakłady karne i oddziały dla recydywistów wielokrotnych w rozumieniu art. 60 § 2 k.k. z 1969 r. Przy zakładach karnych dla wielokrotnych recydywistów powstawały oddziały dla skazanych wymagających stosowania szczególnych środków leczniczo-wychowawczych.

¹⁰ J. Górski, *Niektóre problemy recydywy*, [w:] P. Wierzbicki (red.), *Rozwój penitencjarystyki w PRL, Wybrane problemy*, Warszawa 1988, s. 173-174.

¹¹ Z. Ostrihańska, *Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1976, tom VII.

Koncepcja zakładów karnych dla wielokrotnych recydywistów była w pełni uzasadniona, jednak realizacja ich założeń była utrudniona. Jednym z najpoważniejszych problemów był nabór kadry specjalistycznej, psychiatrów, psychologów, pielęgniarek psychiatrycznych, instruktorów terapii zajęciowej¹². Niezależnie od trudności realizacji tej koncepcji nurt ten, który się rodził w polskiej penitencjarystyce, był bezcenny, ponieważ sygnalizował potrzebę innego niż rygor oddziaływania na więźniów, aby ograniczyć ich powrót do przestępstwa i do zakładu karnego.

II. Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w latach 1999-2020

Koncepcja systemu penitencjarnego zawarta w Kodeksie karnym wykonawczym z 1997 r. została oparta na odmiennych podstawach aksjologicznych niż Kodeks karny wykonawczy z 1969 r. oraz odmiennych sposobach realizacji ustawowych celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Obowiązujący Kodeks karny wykonawczy odrzucił rygor i dyscyplinę jako podstawowe środki oddziaływań korekcyjnych względem skazanych na karę pozbawienia wolności. Odrzucił również przymus resocjalizacyjny podczas wykonywania kary pozbawienia wolności, dowartościował prawo więźniów do decydowania o sobie¹³. Nowy Kodeks karny wykonawczy przyjął, że podstawą wykonywania kary pozbawienia wolności jest zasada indywidualizacji, wprowadził nowy rodzaj instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. systemy wykonywania kary pozbawienia wolności, w których system programowanego oddziaływania i terapeutyczny mają szczególnie duży potencjał resocjalizacyjny¹⁴. Wymieniłam tylko niektóre węzłowe cechy systemu penitencjarnego, który został ukształtowany na podstawie k.k.w. z 1997 r. W świetle tych ustaleń należało oczekiwać, że system, który jest nakierowany na resocjalizację, owocował będzie redukcją liczby recydywistów penitencjarnych. Czy tak się stało – odpowiedź na to pytanie

¹² T. Kolarczyk, J. Nawój, L. Sadowski, *Odrębne wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec wielokrotnych recydywistów (pierwsze doświadczenia)*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1982, nr 1, s. 126.

¹³ Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego wykonawczego, [w:] *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*. Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego, Kodeks karny wykonawczy, Warszawa 1997, s. 546.

¹⁴ *Ibidem*, s. 549.

znajduje się w tabeli 2., która obrazuje rozmiary i dynamikę liczby recydywistów penitencjarnych w latach 1999-2020.

Tabela 2. Recydywiści penitencjarni w populacji skazanych na karę pozbawienia wolności w latach 1999-2020. Stan na 31 grudnia

Lata	Skazani ogółem	Recydywiści penitencjarni	WS	WD	WUR	WUD
1999	42200	19763	46,8	100,0	51,7	110,3
2000	48512	22027	45,4	97,0	57,6	126,8
2001	56904	24277	42,7	91,1	53,5	148,8
2002	59571	24853	41,7	89,1	65,0	155,9
2003	61041	26495	43,4	92,7	69,4	159,8
2004	65313	28623	43,8	93,6	75,0	171,1
2005	69539	30451	43,8	93,5	79,8	182,2
2006	74232	32769	44,1	94,3	86,0	194,0
2007	76335	33798	44,3	94,5	87,6	200,3
2008	74226	33834	45,6	97,3	88,7	194,6
2009	74543	33977	45,6	97,3	89,0	195,3
2010	72339	34680	47,9	102,4	90,0	187,7
2011	73223	36618	50,0	106,8	93,5	190,0
2012	73223	39370	53,8	114,8	102,2	190,0
2013	77147	37779	49,0	104,6	98,1	200,4
2014	72405	38509	53,2	113,6	100,1	188,2
2015	66674	36817	55,2	117,9	95,8	173,5
2016	66132	36974	55,9	119,4	96,2	172,1
2017	66583	37180	55,8	119,2	96,7	173,3
2018	64844	36561	56,4	120,4	96,7	173,3
2019	65610	37171	56,7	121,0	95,2	168,9
2020	59202	34051	57,5	122,8	96,8	170,9

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW, www.sw.gov.pl [dostęp: 6.02.2021].

Średniorocznie w latach 1999-2020 recydywiści penitencjarni stanowi 49% całej populacji więziennej. We wszystkich latach ten odsetek przekraczał wartość 40%, w 2011 r. stanowił 50%, 2012 r. – 53,8%, w latach 2014-2020 wzrastał od 53,3% do 57,5% w 2020 r. Tendencja rozwojowa udziału procentowego recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej w ocenianym przedziale czasowym miała charakter

spadkowy w latach 1998-2009 i wzrostowy w latach 2010-2020. Na uwagę zasługuje to, że w latach przeludnienia więziennego (2000-2009) odsetek recydywistów penitencjarnych był mniejszy niż w latach, gdy to zjawisko zostało wyeliminowane¹⁵. W badanych latach na 100 000 mieszkańców Polski przypadało 83,1 recydywistów penitencjarnych i 170,5 wszystkich skazanych. Udział recydywistów penitencjarnych w tym ostatnim współczynniku był duży, gdyż wynosił 48,7%.

Pojęcie „recydywista penitencjarny” w obecnym k.k.w. ma szerszy zakres niż w przepisach prawa z lat 1970-1998, ponieważ zgodnie z art. 86 k.k.w. obejmuje nie tylko skazanych za przestępstwa umyślne na karę pozbawienia wolności lub zasadniczą karę pozbawienia wolności, lecz także ukaranych za wykroczenia umyślne na karę aresztu lub zastępczą karę aresztu, którzy uprzednio już odbywali takie kary lub karę aresztu wojskowego za umyślne wykroczenie lub przestępstwo. Nie wszyscy skazani i ukarani zakwalifikowani do grupy recydywistów penitencjarnych muszą odbywać karę w zakładach karnych dla recydywistów. Część z nich jest kierowana do zakładów karnych dla odbywających karę po raz pierwszy, jeżeli za takim skierowaniem przemawiają szczególne względy resocjalizacyjne. W związku z powyższym statystyka penitencjarna nie odzwierciedla w pełni wielkości populacji recydywistów penitencjarnych, którzy rzeczywiście odbywają karę w zakładzie karnym.

Populacje recydywistów penitencjarnych różnicuje wielokrotność odbywania kary pozbawienia wolności, wielokrotność powrotów do zakładów karnych (tabela 3.). Średniorocznie blisko 50% recydywistów odbywało karę po raz drugi, po raz trzeci 23,9%, po raz czwarty 12,7%, po raz piąty 6,2%, po raz szósty 3,5%, po raz siódmy 4,4%. Największy odsetek recydywistów penitencjarnych odbywało karę po raz drugi. Z tabeli 3. wynika, że od 2007 r. nastąpił wzrost skazanych odbywających karę pozbawienia wolności po raz drugi, później spadek, a od 2013 r. nastąpił wyraźny wzrost przekraczający 50% recydywistów penitencjarnych, którzy po raz drugi odbywali karę w zakładzie karnym. Odsetek skazanych odbywających karę po raz czwarty, piąty, szósty i siódmy zmniejszył się z upływem lat, które zostały ujęte w szeregu chronologicznym, tj. w latach 2001-2020.

¹⁵ A. Nawój-Śleszyński, *Przeludnienie więzień w Polsce-przyczyny, następstwa, możliwości zapobiegania*, Łódź 2013, s. 120.

Tabela 3. Skazani recydywiści penitencjarni wg powrotności do zakładu karnego (wielokrotność odbywania kary pozbawienia wolności)

Lata	Skazani odbywający zasadniczą karę pozbawienia wolności												N
	drugi		trzeci		czwarty		piąty		szósty		kolejne		
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
2001	11572	44,5	6933	26,7	3868	14,9	1947	7,5	908	3,5	750	2,9	100,0
2002	11863	45,2	6430	24,5	3827	14,6	2012	7,7	1052	4,0	1052	4,0	100,0
2003	12261	45,3	6453	23,9	3930	14,5	2036	7,5	1181	4,4	1181	4,4	100,0
2004	13671	48,2	6500	22,9	3842	13,5	2019	7,1	1206	4,3	1133	4,0	100,0
2005	15318	50,0	6739	22,0	3984	13,0	2111	6,9	1310	4,3	1198	3,9	100,0
2006	16911	51,6	7236	22,1	4084	12,5	2132	6,5	1234	3,8	1199	3,7	100,0
2007	18276	53,2	7284	21,2	4114	12,0	2214	6,4	1261	3,7	1233	3,6	100,0
2008	17776	52,1	7388	21,7	4142	12,1	2078	6,1	1259	3,7	1466	4,3	100,0
2009	13438	39,1	7630	22,2	4968	14,4	2928	8,5	1979	5,8	3469	10,1	100,0
2010	12572	35,7	7911	22,4	5297	15,0	3271	9,3	2169	6,2	4036	11,4	100,0
2011	14363	38,4	8700	23,3	5405	14,5	3149	8,4	2041	5,5	3721	10,0	100,0
2012	15546	37,8	9302	22,6	5842	14,2	3431	8,4	2393	5,8	4571	11,1	100,0
2013	21075	54,8	9385	24,4	4346	11,3	1801	4,7	912	2,4	934	2,4	100,0
2014	21415	54,8	9600	24,6	4475	11,5	1833	4,7	853	2,2	891	2,3	100,0
2015	20453	54,9	9240	24,8	4191	11,3	1776	4,8	793	2,1	794	2,1	100,0
2016	20948	56,0	9305	24,9	4060	10,9	1624	4,3	728	1,9	713	1,9	100,0
2017	21296	56,6	9321	24,8	4097	10,9	1528	4,1	692	1,8	663	1,8	100,0
2018	21107	57,3	9086	24,7	3908	10,6	1463	4,0	671	1,8	598	1,6	100,0
2019	21035	56,4	9486	25,4	4075	10,9	1432	3,8	659	1,8	622	1,7	100,0
2020	19190	56,1	8746	25,6	3807	11,1	1318	3,9	604	1,8	558	1,6	100,0

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna. MS CZSW. Obliczenia własne, www.sw.gov.pl [dostęp: 6.02.2021].

Porównanie rozmiarów i dynamiki grupy recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej w dwóch omawianych okresach historii polskiej penitencjarystyki jest trudne i nie w pełni uprawnione. Po pierwsze, recydywa penitencjarna w latach 1970-1998, w której obowiązywały regulaminy więzienne z 1966, 1974 i 1989 roku miała węższy zakres podmiotowy niż recydywa penitencjarna, o której mowa w art. 86 k.k.w. z 1997 r. Po drugie, w latach 1970-1998 populacja skazanych na karę pozbawienia wolności ogółem była siedmiokrotnie korygowana przez amnestie, z tego faktu wynika, że recydywa penitencjarna w tych latach była większa,

bowiem ta grupa więźniów nie była obejmowana aktami amnestyjnymi. Niezależnie od tych uwag należało oczekiwać, że rozmiary recydywy penitencjarnej w okresie obowiązywania k.k.w. z 1997 r. będą niższe niż w okresie poprzednim. Średni odsetek recydywistów penitencjarnych w okresie obowiązywania k.k.w. z 1969 r. wynosił 47,5%, a w okresie obowiązywania k.k.w. z 1997 r. wynosił 49%. W obydwu okresach rozmiary recydywy są ogromne, lecz większe są w okresie odrzucenia represyjnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności niż w okresie wcześniejszym, co jest rezultatem nieoczekiwanym. Należy pocieszyć się faktem, że gdyby w ocenianym okresie polskiego więziennictwa nie były podejmowane żadne oddziaływania indywidualno-prewencyjne, to rodzi się pytanie: do jakich rozmiarów urosłaby populacja recydywistów w zakładzie karnym? Na pewno do o wiele większych niż obecnie. W tej sytuacji należałoby dotrzeć do przyczyn, dlaczego instytucje prawa karnego wykonawczego, które mają duży potencjał resocjalizacyjny, nie zapobiegły nadmiernym rozmiarom recydywy. W tym celu należałoby przeprowadzić badania empiryczne, które dotychczas nie zostały podjęte przez naukę. W dyskusjach nad reformą polityki penitencjarnej jednym z wyjściowych zagadnień powinna być naukowa ocena tego, czy i na ile funkcjonowanie trzech różnych systemów wykonywania kary pozbawienia wolności wpływa na realizację indywidualno-prewencyjnego celu wykonywania tej kary¹⁶. Nasuwa się tutaj bardzo wiele pytań, chociażby, czy pozytywne efekty oddziaływań penitencjarnych nie zostały zmarnowane w okresie postpenitencjarnym, w którym to niekiedy więzień pozostaje sam, nie mając motywacji lub możliwości do zmiany swego losu w warunkach wolnościowych?

III. W poszukiwaniu obszarów redukcji populacji recydywistów penitencjarnych w zbiorowości więziennej

Źródeł niepowodzeń, które skutkują dużym odsetkiem recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej, należy upatrywać przede wszystkim w dwóch obszarach, tj. niewykorzystaniu potencjału

¹⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, tom XXXIV, s. 131.

resocjalizacyjnego, przede wszystkim systemu programowanego oddziaływania i terapeutycznego oraz brakiem zinstytucjonalizowanej postaci pomocy skazanym w procesie readaptacji społecznej po odbyciu kary pozbawienia wolności w szczególności skazanym, którzy opuszczają zakłady karne po odbyciu kary w całości.

Wprowadzenie do systemu penitencjarnego instytucjonalnej postaci indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności w formie systemów wykonywania kary pozbawienia wolności zostało przyjęte przez Służbę Więzienną, w szczególności kadre penitencjarną, z dużym entuzjazmem, o czym świadczy najwyższy odsetek skazanych obejmowanych systemem programowanego oddziaływania w pierwszych trzech latach funkcjonowania tego systemu. Kariera recydywisty penitencjarnego rodzi się podczas pierwszego pobytu w zakładzie karnym. Dzieje się tak z dwóch powodów. Po pierwsze, nieobejmowaniem wszystkich więźniów systemami wykonywania kary pozbawienia wolności o wysokim potencjale resocjalizacyjnym. Po drugie, wadliwym sposobem wykonywania kary pozbawienia wolności, w szczególności w systemie programowanego oddziaływania, m.in. z powodu niewłaściwego szacowania czynników ryzyka powrotu do przestępstwa, brakiem adekwatnych programów oddziaływania redukujących potrzeby kryminogenne, trudne warunki odbywania kary pozbawienia wolności np. z powodu przeludnienia więziennego, braku odpowiedniej liczby kadry penitencjarnej itp.¹⁷

W latach 1998-2020 średniorocznie 57,3% skazanych odbywało karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Pozostali odbywali karę w systemie zwykłym lub terapeutycznym. Tym ostatnim niewielki odsetek skazanych był nim obejmowany. Należałoby zatem przypuszczać, że recydywa rodzi się przede wszystkim w grupie więźniów, co do których kara pozbawienia wolności jest wykonywana w systemie zwykłym, w którym kara jest wykonywana bez programu, zdiagnozowanych czynników kryminogennych, dobranych środków oddziaływania (środków korekcyjnych). Po drugie, pomimo że skazani

¹⁷ Dopiero Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych uregulowało takie kwestie, że wychowawca prowadzi oddziaływania penitencjarne w powierzonej mu grupie wychowawczej nieprzekraczającej 40 skazanych, ukaranych i tymczasowo aresztowanych, względem których stosuje się przepisy o wykonywaniu kary pozbawienia wolności, a psycholog prowadzi badania psychologiczne, udziela pomocy psychologicznej, obejmuje skazanych oddziaływaniami psychokorekcyjnymi w grupie nieprzekraczającej 200 skazanych (art. 93 ust. 3 pkt. 1.2).

odbywają karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, to nie zawsze realizowali zadania wynikające z indywidualnego programu oddziaływania, który jest podstawą wykonywania kary pozbawienia wolności w tym systemie, zatem ten fakt rodzi recydywę. Również skazani recydywiści penitencjarni odbywają karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, lecz ich udział w tym systemie jest mniejszy niż skazanych odbywających karę po raz pierwszy, gdyż średnio w badanych latach wynosił 46,6%, czyli większość z nich odbywa karę w systemie zwykłym, i tak rodzi się spirala wielokrotnej recydywy.

Powyższe rozważania mają charakter teoretyczny. Brak jednak odpowiedzi na pytanie, które systemy i w jakim stopniu służą realizacji indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, czyli w jakim stopniu zapobiegają powrotowi do przestępstwa? Z punktu widzenia prawnych rozważań nad uregulowaniami systemów wykonywania kary pozbawienia wolności system terapeutyczny powinien mieć największą moc reedukacyjną, wykonuje go bowiem kadra wysokospecjalistyczna na podstawie diagnoz specjalistycznych, opierając się na indywidualnych programach terapeutycznych w wyspecjalizowanych oddziałach terapeutycznych., następnie w systemie programowanego oddziaływania. System zwykły nie ma w zasadzie żadnych walorów reedukacyjnych, ponieważ wykonanie jego nie jest oparte ani na diagnozie czynników kryminogennych, ani na indywidualnym programie oddziaływania.

B. Stańdo-Kawecka słusznie zauważa, że w Polsce brak badań naukowych dotyczących wpływu programów terapeutycznych i innych programów resocjalizacyjnych stosowanych wobec skazanych na poziom powrotności ich do przestępstw. Ponadto autorka stwierdza, że od 1997 r. nie przeprowadzono poprawnych metodologicznie badań naukowych zmierzających do ustalenia, czy i jaki wpływ na poziom powrotności do przestępstwa ma odbywanie kary w systemie programowanego oddziaływania, czy w systemie zwykłym. Brak badań – stwierdza autorka – utrudnia dyskusję na temat niezbędnych reform wykonywania kary pozbawienia wolności¹⁸.

¹⁸ B. Stańdo-Kawecka, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności z perspektywy współczesnej penologii*, [w:] P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Warszawa 2013, s. 19.

Tabela 4. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania i zwykłym wobec skazanych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy i recydywistów penitencjarnych w latach 1998-2020. Stan na 31 grudnia

Lata	Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności							
	programowanego oddziaływania				zwykły			
	P		R		P		R	
	n	%	n	%	n	%	n	%
1998	8267	64,6	10838	52,4	3947	30,9	8734	42,3
1999	8109	64,3	10434	52,8	4035	32,0	8270	41,8
2000	9373	61,8	10888	49,4	4964	32,7	9593	43,6
2001	10621	56,4	10859	44,9	6843	36,3	11273	46,6
2002	12178	58,8	11315	45,7	7855	37,9	12238	49,4
2003	18349	59,8	11840	44,7	10935	35,6	13385	50,5
2004	17932	54,2	11860	41,6	13630	41,2	15240	53,5
2005	18427	51,5	12414	40,8	15556	43,5	16403	53,9
2006	19980	52,2	13147	40,1	16318	42,6	17948	54,8
2007	20465	51,8	13365	39,5	16926	42,9	18619	55,1
2008	19853	52,7	13547	40,0	15705	41,7	18417	54,4
2009	19819	52,2	13565	39,1	15945	42,0	18563	53,5
2010	19436	55,0	14863	43,7	13816	39,1	17886	52,6
2011	20596	59,6	17893	48,9	11850	34,3	16810	45,9
2012	21892	61,4	20372	51,7	11877	33,3	17276	43,9
2013	20222	63,4	20217	53,5	9526	29,9	15354	40,6
2014	18498	61,1	19981	51,9	9608	31,7	16258	42,2
2015	16837	60,3	19241	52,3	8959	32,1	15240	41,4
2016	15923	59,0	18879	51,1	9606	35,6	15740	42,6
2017	16060	58,7	18792	50,5	9040	33,0	15933	42,9
2018	15060	56,8	18049	49,4	9233	34,8	16029	43,9
2019	14367	53,6	17272	46,5	10211	38,1	17273	46,5
2020	12075	51,6	14865	43,7	9530	40,7	16826	49,4

Legenda: P – skazani odbywający karę po raz pierwszy

R – recydywiści penitencjarni

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna. MS CZSW. Obliczenia własne, www.sw.gov.pl [dostęp: 6.02.2021].

Istnieją jednak w literaturze przedmiotu niepokojące sygnały płynące z badań empirycznych świadczących o nieoczekiwanych efektach wykonywania kary pozbawienia wolności w różnych systemach. Z badań karnotamnych, które dotyczyły 3018 skazanych zwolnionych z zakładu karnego w 2001 r. w ciągu trzech lat skazano 58,2% badanych. Wpływ na ponowne skazanie miała postawa prawna zwolnienia. Warunkowo zwolnieni niezależnie od systemu wykonywania kary pozbawienia wolności w mniejszym odsetku powracali do przestępstwa niż ci, którzy zostali zwolnieni po odbyciu kary pozbawienia wolności w całości. Ponowna karalność z uwzględnieniem systemu wykonywania kary pozbawienia wolności i postawy prawnej zwolnienia przedstawia się następująco w odsetkach recydywy:

warunkowo zwolnieni:

- system zwykły 56,8%,
- system programowanego oddziaływania 56,7%,
- system terapeutyczny 63,8%,

zakończenie kary:

- system zwykły 62,3%,
- system programowanego oddziaływania 64,3%,
- system terapeutyczny 68,1%¹⁹.

Dane zawarte w zestawieniu powyższym są druzgocące odnośnie oceny walorów resocjalizacyjnych poszczególnych systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Z zestawienia wynika, że prawie w takim samym stopniu powracali do przestępstwa skazani warunkowo zwolnieni z zakładu karnego odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym (56,8%) i w systemie programowanego oddziaływania (56,7%). Należało oczekiwać, że różnice będą bardziej znaczące na korzyść skazanych odbywających karę pozbawienia w systemie programowanego oddziaływania. W bardzo wysokim stopniu powracali do przestępstwa skazani, którzy odbywali karę w całości, częściej skazani, co do których była wykonywana kara pozbawienia w systemie programowanego oddziaływania (64,3%) niż w systemie zwykłym (62,3%). W związku z powyższym system programowanego oddziaływania nie odgrywa roli, która mu została przypisana, tj. oddziaływaniami, które owocowałyby redukcją recydywy, powrotem do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności. Recydywa

¹⁹ T. Szymanowski, *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*, Warszawa 2010, s. 262.

skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym jest najwyższa niezależnie od sposobu odzyskania wolności (w przypadku warunkowego zwolnienia – 63,8%; zwolnienia na koniec kary – 68,1%). Jej rozmiary są warunkowane z jednej strony specyficznymi czynnikami kryminologicznymi oraz trudnościami w readaptacji do warunków wolnościowych w okresie postpenalnym.

Oczekiwanie pozytywnych efektów wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania można odnosić do instytucji warunkowego zwolnienia z reszty kary. Skazani odbywający karę w tym systemie powinni częściej korzystać z tej instytucji niż skazani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym, ponieważ ci pierwsi byli poddawani oddziaływaniom korekcyjnym opierającym się na indywidualnym programie oddziaływania. W latach 2009-2014 z warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary skorzystało 44,1% skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania; 40,3% z systemu zwykłego i 17,9% z systemu terapeutycznego. Sąd penitencjarny bardzo często udzielał warunkowego zwolnienia skazanym odbywającym karę w systemie zwykłym na ich wnioszek (skazanych)²⁰. Czyżby sąd penitencjarny inaczej definiował prognozę kryminologiczno-społeczną niż kadra penitencjarna? Z tych twierdzeń wynika, że albo rzeczywiście wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania nie przynosi oczekiwanych rezultatów bądź sąd penitencjarny nie chce ich dostrzegać, bądź są mu obojętne.

Ważnym obszarem w poszukiwaniu źródeł i genezy przyczyn powrotu więźniów do zakładu karnego po odbyciu kary pozbawienia wolności są trudności adaptacyjne w okresie postpenalnym. W opinii T. Szymanowskiego bardzo niekorzystnym zjawiskiem dla społecznej readaptacji recydywistów, którzy wychodzą na wolność po ukończeniu kary, jest brak możliwości ustanowienia obowiązkowego dozoru²¹. „Jednym z najpoważniejszych braków w systemie prawnym dotyczącym recydywistów jest brak unormowania postępowania postpenitencjarnego począwszy od środków kontroli, czy nadzoru a skończywszy na systemie wyspecjalizowanej pomocy socjalnej”²². Autor wyraża pogląd, iż ustanowienie prawnych

²⁰ A. Nawój-Śleszyński, *Warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w różnych systemach jej wykonywania*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2015, s. 105 i nast.

²¹ T. Szymanowski, *Recydywa...*, s. 234.

²² *Ibidem*, s. 203.

środków oddziaływania postpenalnego umożliwiłoby co do tej grupy więźniów powszechne stosowanie warunkowego zwolnienia na wzór rozwiązań szwedzkich²³. Zasygnalizowany przez autora problem powinien mieć zastosowanie w stosunku do skazanych, którzy wychodzą na wolność

Tabela 5. Podstawa prawna wyjścia na wolność skazanych na karę pozbawienia wolności

Lata	Razem		Podstawa prawna zwolnienia					
			zakończenie kariery			warunkowe zwolnienie		
	N	%	n	WS	WD	n	WS	WD
2001	32069	100,0	17615	54,9	100,0	14454	45,1	100,0
2002	36695	100,0	19335	52,7	95,9	17360	47,3	105,0
2003	38946	100,0	20332	52,2	95,0	18614	47,8	106,0
2004	43214	100,0	22871	52,9	96,4	20343	47,1	104,4
2005	48220	100,0	26210	54,4	99,0	22010	45,6	101,3
2006	50703	100,0	29962	59,1	107,6	20741	40,9	90,8
2007	54304	100,0	32638	60,1	109,4	21666	39,9	88,5
2008	57120	100,0	34157	59,8	108,9	22963	40,2	89,2
2009	58424	100,0	36721	62,9	114,4	21703	37,1	82,4
2010	60006	100,0	34972	58,3	106,1	25034	41,7	92,6
2011	56588	100,0	33424	59,1	107,5	23164	40,9	90,8
2012	57269	100,0	37065	64,7	117,8	20204	35,3	78,3
2013	53667	100,0	35750	66,6	121,3	17917	33,4	74,1
2014	43901	100,0	29694	67,6	123,1	14207	32,4	71,8
2015	42289	100,0	29277	69,2	126,0	13012	30,8	68,3
2016	39583	100,0	29303	74,0	134,8	10280	26,0	57,6
2017	39632	100,0	30912	78,0	142,0	8720	22,0	48,8
2018	40709	100,0	32735	80,4	146,4	7974	19,6	43,5
2019	42855	100,0	36186	84,4	153,7	6669	15,6	34,5
2020	43597	100,0	37717	86,5	157,5	5880	13,5	29,9

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna. MS CZSW. Obliczenia własne, www.sw.gov.pl [dostęp: 6.02.2021].

²³ Ibidem, s. 203, obligatoryjne warunkowe zwolnienie w Szwecji por. M. Płatek, *Systemy penitencjarne państw skandynawskich na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej*, Warszawa 2007, s. 330.

po wykonaniu kary pozbawienia wolności w całości oraz oszacowaniu ryzyka powrotu do przestępstwa w okresie postpenalnym. Skoro zwolnienia z zakładu karnego na podstawie warunkowych zwolnień z odbycia reszty kary stanowią coraz mniejszy odsetek, to istnieje coraz większe ryzyko powrotu ich do przestępstwa i powiększenia grupy recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej.

Z tabeli 5 wynika, że w latach 2001-2020 najczęstszą podstawą prawną zwolnienia z zakładu karnego na wolność było wykonanie kary pozbawienia wolności w całości. W tym okresie średniorocznie 65% opuszczało zakłady karne po odbyciu kary w całości, a tylko 35% po uzyskaniu warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary. Zaobserwowano niekorzystne zjawisko w postaci odsetka osób opuszczających zakłady karne po wykonaniu kary w całości. Ta tendencja zarysowała się w 2006 r., a jej tendencja potęguje się od 2016 r., aby w 2020 r. osiągnąć wartość blisko 90%. Tak duża grupa więźniów wychodzi na wolność bez wsparcia i pomocy opartej na ocenie ryzyka powrotu do przestępstwa. Te fakty powinny być sygnałem zmiany polityki penitencjarnej i reformy polityki postpenitencjarnej w odniesieniu do osób opuszczających zakłady karne po wykonaniu kary pozbawienia wolności w całości, nie korzystających z warunkowego zwolnienia z reszty kary..

Podsumowanie. Wnioski końcowe

W latach 1970-2020 kara pozbawienia wolności była wykonywana w trzech różnych systemach penitencjarnych, które nie radziły sobie z wysokim poziomem recydywy penitencjarnej. System penitencjarny w latach 1970-1989 oparty był na represji mającej wyraz w rygorach i dyscyplinie jako podstawowych środkach oddziaływania i specjalnych środkach kontroli po odbyciu kary pozbawienia wolności przez wielokrotnych recydywistów w postaci nadzoru ochronnego i ośrodka przystosowania społecznego. W latach 1970-1998 karę pozbawienia wolności w zakładach karnych odbywało 47,5% recydywistów penitencjarnych, w latach 1998-2020 – 49%. Tych dwóch wartości różnych okresów wykonywania kary pozbawienia wolności nie można wprost porównywać, ponieważ w tych dwóch okresach pojęcie recydywy penitencjarnej było nieco odmiennie definiowane. Ponadto słusznie zauważa J. Górski, że próba prostego wiązania rozmiarów recydywy z rygorami odbywania

kary pozbawienia wolności jest uproszczeniem, wyrazem niedoceny złożoności czynników współdeterminujących zjawisko recydywy²⁴. Znowelizowany system penitencjarny ustawą Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. zmienił filozofię wykonywania kary pozbawienia wolności, zaakcentował realizację indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary, odrzucenie przymusu resocjalizacyjnego, kształtowanie motywacji własnej więźniów do uczestniczenia dobrowolnie w oddziaływaniach mających na celu eliminację przyczyn popełnionego przez skazanego przestępstwa²⁵. Zdaniem T. Szymanowskiego system karny stosowany względem recydywistów i mający zapobiegać temu zjawisku (recydywy) w czasach PRL był systemem nieskutecznym, kosztownym i bardzo nieefektywnym²⁶. Dalej autor stwierdza, że dotychczasowy system przeciwdziałania recydywie (lata 1998-2020) w Polsce jest bez porównania bardziej humanitarny i praworządny niż w czasach PRL, lecz bardziej kosztowny i nadal rażąco nieskuteczny²⁷.

Rodzi się pytanie, czy są, jeśli tak, to jakie drogi pomniejszania populacji recydywy penitencjarnej w polskich zakładach karnych? Najpoważniejszym problemem związanym z kształtowaniem się kariery przestępczej osób po wykonaniu kary pozbawienia wolności jest nieskuteczność jej wykonania w systemie programowanego oddziaływania. Wykonanie kary w tym systemie oparte jest na diagnozie kryminologiczno-społecznej, na podstawie szacowania ryzyka powrotu do przestępstwa, doborze środków oddziaływań mających ograniczyć lub likwidować czynniki kryminogenne. Ponadto, ci skazani na podstawie art. 88 § 1 k.k.w. przede wszystkim odbywają karę pozbawienia wolności w zakładzie typu półotwartego, który ze swej istoty sprzyja resocjalizacji. Wykonywanie kary w tym systemie jest pracochłonne. Niedobór kadry penitencjarnej może skutkować albo obejmowaniem tym systemem jak najmniejszej liczby więźniów, albo wykonywaniem jej w sposób powierzchowny. Na podstawie danych statystycznych rodzi się pytanie, dlaczego przy wzroście liczby kadry penitencjarnej (wychowawców) następuje tendencja spadkowa obejmowania skazanych systemem programowanego oddziaływania. W 2020 r. liczba wychowawców w Służbie Więziennej w stosunku

²⁴ J. Górski, *Niektóre problemy recydywy...*, s. 170.

²⁵ § 14 ust. 3 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. Nr 151, poz. 1469).

²⁶ T. Szymanowski, *Recydywa...*, s. 296.

²⁷ *Ibidem*, s. 301.

do 1998 r. wzrosła o 43,3%, gdy w tym samym przedziale czasowym liczba osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania zmniejszyła się o 20%; co do recydywistów penitencjarnych o 16%²⁸? W międzyczasie zadbano, aby grupy wychowawcze skazanych, ukaranych i tymczasowo aresztowanych, względem których stosuje się przepisy o wykonywaniu kary pozbawienia wolności, nie przekraczały 40 osób²⁹.

Poszukując źródeł nieskuteczności wykonywania kary pozbawienia wolności, które skutkują recydywą, należałoby się przyjrzeć liczbie i jakości programów resocjalizacyjnych realizowanych przez Służbę Więzienną. W 2009 r. Służba Więzienna realizowała 1941 programów resocjalizacyjnych, a w 2019 r. – 5234³⁰. Powstają pytania, czy te programy były adekwatne do potrzeb likwidacji dynamicznych czynników ryzyka recydywy, dlaczego wraz ze zwiększaniem liczby realizowanych programów resocjalizacyjnych zwiększała się populacja recydywistów penitencjarnych zamiast maleć? Odpowiedzi na te pytania wymagałyby badań empirycznych.

Z poprzedniej analizy (tabela 5.) wynika, że większość skazanych wychodzi na wolność po wykonaniu kary pozbawienia wolności w całości, pozostali na podstawie warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary. Ci ostatni mogą liczyć na wsparcie kuratora sądowego, ci pierwsi nie, ponieważ przepis art. 167 k.k.w. w 2011 r. został uchylony³¹. W 2019 r. na wolność wyszło 84,4%, a w 2020 r. – 86,5% po wykonaniu kary pozbawienia wolności w całości. Niekorzystnym zjawiskiem dla społecznej readaptacji jest to, że coraz mniej skazanych korzysta z warunkowego zwolnienia i dozoru sądowego kuratora zawodowego, większość traci możliwość wyznaczenia takiego dozoru³². W nauce istnieje pogląd, iż

²⁸ Obliczeń dokonano na podstawie „Rocznej Informacji Statystycznej MS CZSW”.

²⁹ § 93 ust.3. pkt.1 Zarządzenia Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r.

³⁰ S. Grzesiak, *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, [w:] L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa 2019, s. 121.

³¹ Na podstawie art. 167 k.k.w. skazany miał prawo zwrócić się do sądu penitencjarnego z wnioskiem o zastosowanie względem niego dozoru kuratora sądowego kuratora zawodowego, zwłaszcza jeżeli oczekujące go warunki życia po zwolnieniu z zakładu karnego mogą mu utrudnić społeczną readaptację. Oddając pod dozór sądowego kuratora zawodowego sąd penitencjarny mógł za zgodą skazanego nałożyć na niego obowiązki, o których mowa w art. 72 § 1k.k. Art. 167 k.k.w. został uchylony Ustawą z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011, Nr 240, poz. 1431).

³² T. Szymanowski, *Recydywa...*, s. 234.

tę lukę można byłoby uzupełnić poprzez wprowadzenie powszechnego stosowania warunkowego zwolnienia, tą drogą wprowadzić dozór kuratora sądowego i obowiązkowe oddziaływania co do tych skazanych w okresie postpenalnym³³. Takie rozwiązanie byłoby rewolucyjne, lecz pozwoliłoby ograniczyć wielkość populacji recydywistów penitencjarnych w zakładzie karnym.

Czy na podstawie dotychczasowych rozważań ryzykowna byłaby teza głosząca, że dotychczasowy system penitencjarny w zakresie zapobiegania recydywie już się wyczerpał i należałoby dokonać dalszej jego modyfikacji, np. oparcie go o model R-N-R (Risik – Need -Responsivity), który został opracowany w 1990 r. i stał się bardzo szybko najbardziej znanym na całym świecie modelem szacowania ryzyka ponownej przestępczości oraz możliwości jej ograniczania i resocjalizacji³⁴. W polskiej literaturze model określający zasady skutecznej interwencji korekcyjnych, skutecznych oddziaływań resocjalizacyjnych ma bogate piśmiennictwo³⁵. Skuteczna interwencja korekcyjna wymaga przestrzegania zasady ryzyka potrzeb i reaktywności. Model skutecznej resocjalizacji (R-N-R) można by dostosować do polskich warunków. Byłaby to następna modyfikacja polskiego systemu penitencjarnego zmierzającego do bardziej skutecznego sposobu realizacji indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, który owocowałby obniżeniem dużego udziału recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej. Nadzieja w tym zakresie istnieje, ponieważ został podjęty pierwszy ważny krok. Centralny Zarząd Służby Więziennej w partnerstwie z norweskim Dyrektoriatem

³³ Ibidem, s. 313.

³⁴ D. Wójcik, *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych oszacowania ryzyka powrotności do przestępstwa*, „Prawo w działaniu. Sprawy karne” 2013, nr 16, s. 64.

³⁵ M.in. M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013, s. 232 in ., B. Stańdo-Kawecka, *Polityka karna i penitencjarna. Między punitywizmem a menadżeryzmem*, Warszawa 2009, s. 227 in ., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności z perspektywy współczesnej penologii*, [w:] P. Szczepaniak, *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Warszawa 2013, s. 11-23; *Wybrane problemy profesjonalizacji organów probacyjnych i klasyfikacji sprawców oddanych pod dozór do grup ryzyka*, „Nowa kodyfikacja Prawa Karnego” 2014, tom XXXIII, s. 11-39; *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej*, „Probacja” 2010, nr 1, s. 102-124; *Ograniczanie recydywy w dyskusjach kryminalno – politycznych ostatniego stulecia*, [w:] A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Nielaczna, P. Wiktorska (red.) *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Teodora Szymanowskiego* Warszawa 2013, s.1022-1037; A. Barczykowska, *Zastosowanie modelu R-N-R w diagnozie resocjalizacji dorosłych sprawców przestępstw – rozwiązania angielskie*, „Studia Edukacyjne” 2015, nr 34, s. 243-263; J. Chojecka, *Model dla wszystkich? Spór wokół koncepcji szacowania ryzyka recydywy*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7, s. 85-100; T. Kalisz, *Narzędzie szacowania ryzyka powrotu do przestępstwa. Niezbędny instrument postępowania wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, tom LIV, s. 45-65; D. Wójcik, *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych szacowania ryzyka powrotności do przestępstwa*, „Prawo w działaniu. Sprawy karne” 2013, nr 16, s. 59-102.

Więziennictwa i Probacji przy współudziale Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości podjęli realizację projektu pt. „Pilotażowe kompleksy penitencjarne”. Głównym celem projektu jest realizacja innowacyjnych działań zmierzających do poprawy systemu penitencjarnego w Polsce pozwalających na zmniejszenie poziomu recydywy³⁶. W projekcie tym przewidziano trzy moduły. Trzeci z nich zakłada opracowanie i wdrożenie narzędzi oszacowania ryzyka powrotności osób odbywających karę pozbawienia wolności, które pozwoli na zastosowanie co do skazanego odpowiedniego programu korekcyjnego zakładającego minimalizację prawdopodobieństwa recydywy³⁷. Zasygnalizowanie projektu, którego realizacja ma na celu redukcję populacji recydywistów, rodzi ogromną nadzieję poradzenia sobie z problemem, który ma długą historię.

Oczekując na skutki reformy systemu penitencjarnego, należałoby nie zapominać o dwóch problemach, a mianowicie o kształtowaniu motywacji własnej więźniów do uczestnictwa w zmodernizowanym modelu skutecznego oddziaływania penitencjarnego. Dorosły skazany nie podlega przymusowi resocjalizacyjnemu, uczestnictwo w programach korekcyjnych jest dobrowolne. W latach 1998-2020 z roku na rok spadał odsetek skazanych uczestniczących w systemie programowanego oddziaływania mimo poprawy warunków odbywania kary pozbawienia wolności, m.in. likwidacji przeludnienia, wzrostu liczby kadry penitencjarnej (wychowawców, psychologów). Po drugie, każdy sukces resocjalizacyjny może być „zmarnowany”, gdy skazany powróci do społeczeństwa, które będzie w stosunku do niego obojętne lub wrogie. Na koniec zacytuję głęboką myśl w tym względzie: „Wśród społeczeństwa należy prowadzić strategię informacyjną i edukacyjną w zakresie przestępczości i jej zapobiegania, preferując paradygmat inkluzji społecznej, a nie ekskluzji, faworyzacji, a nie defaworyzacji, włączenia, a nie banicji społecznej osób skazanych”³⁸.

³⁶ sw.gov.pl/strona/norweski-mechanizm-finansowy-2014-2021 [dostęp: 21.12.2021].

³⁷ Pilotazowekompleksypenitencjarne.pl/pl/Modul-3-0-modele [dostęp: 21.12.2021].

³⁸ Ks. Z. St. Iwiński, *Kryzys kary pozbawienia wolności*, „Probacja” 2015, nr 1, s. 121.

Bibliografia

- Barczykowska A., *Zastosowanie modelu R-N-R w diagnozie resocjalizacyjnej dorosłych sprawców przestępstw – rozwiązania angielskie*, „Studia Edukacyjne” 2015, nr 34.
- Bramska M., *Wybrane problemy dotyczące recydywy*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. III, Biuletyn RPO. Materiały. Zeszyt nr 34.
- Chojecka J., *Model dla wszystkich? Spory wokół koncepcji szacowania ryzyka recydywy*, „Resocjalizacja Polska” 2014, Nr 7.
- Górski J., *Niektóre problemy recydywy*, [w:] P. Wierzbicki (red.), *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, Warszawa 1988.
- Grzesiak S., *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w izolacji więziennej*, [w:] L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa 2019.
- Ks. Iwiński Z. St., *Kryzys kary pozbawienia wolności*, „Probacja” 2015, nr 1.
- Kalisz T., *Narzędzia szacowania ryzyka powrotu do przestępstwa. Niezbędny instrument postępowania wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, tom LV.
- Kolarczyk T., Nawój J., Sadowski L., *Odrębne wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec wielokrotnych recydywistów (pierwsze doświadczenia)*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1982, nr 1.
- Lelental S., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów*, Łódź 1992.
- Leszczyńska A., *Powrotność skazanych do zakładów karnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 96.
- Musidlowski R., *Zbiorowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. II, Biuletyn RPO. Materiały. Zeszyt 32, Warszawa 1997.
- Nawój-Śleszyński A., *Przeludnienie więzień w Polsce- przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013.
- Nawój-Śleszyński A., *Warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w różnych systemach jej wykonywania*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2015, tom 54.
- Ostrihańska Z., *Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1976, tom VII.
- Stańdo-Kawecka B., *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” nr 1.

- Stańdo-Kawecka B., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności z perspektywy współczesnej penologii*, [w:] P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Warszawa 2013.
- Stańdo-Kawecka B., *Ograniczenie recydywy w dyskusjach kryminalno-politycznych ostatniego stulecia*, [w:] A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska (red.), *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty*, Warszawa 2013.
- Stańdo-Kawecka B., *Wybrane problemy profesjonalizacji organów probacyjnych i klasyfikacji sprawców oddanych pod dozór grup ryzyka*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2014, tom XXXIII.
- Stańdo-Kawecka B., *Polityka karna i penitencjarna. Między punitywizmem a menadżeryzmem*, Warszawa 2020.
- Sztuka M., *Anachronizm i aktualność .Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013.
- Szymanowski Z., *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa 2010.
- Uzasadnienie rządowego projektu nowego Kodeksu karnego wykonawczego, [w:] Nowe kodeksy karne z 1997 r z uzasadnieniami, Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego, Kodeks karny wykonawczy, Warszawa 1997.
- Wójcik D., *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych oszacowania ryzyka powrotności do przestępstwa*, „Prawo w działaniu. Sprawy karne” 2013, nr 16.

Akty prawne:

- Ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 13, poz. 98 ze zm.).
- Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 ze zm.).
- Ustawa z 19.4.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.).
- Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.).
- Ustawa z 16.09.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011, Nr 240, poz. 1431).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 31, poz. 166).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 lipca 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. Nr 151, poz. 1469).
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Ur.Ministra Sprawiedliwości z 1966 r., Nr 2).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Urz.Ministra Sprawiedliwości z 1974 r., Nr 2, poz. 6).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 maja 1981 r. w sprawie zmian tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Urz.Ministra Sprawiedliwości z 1981 r., Nr 2, poz. 11).

Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresu czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

Netografia:

pilotazowekompleksypenitencjarne.pl/pl/Modul3/0-modele
sw.gov.pl/strona/norweski-mechanizm-finansowy-2014-2021